

8

A szuggesztív tanáregyéniség jellemzőinek meghatározása kapcsolati megközelítés alapján

KISSNÉ GOMBOS KATALIN

BEVEZETÉS

Életünkben sokan találkoztunk már olyan tanárokkal, akik közel álltak, és talán még ma is közel állnak hozzánk, akik meghatározó szerepet játszottak életünkben. Úgy emlékszünk az ilyen tanáregyéniségekre, hogy az órán nem lehetett nem rá figyelni, szívesen tanultuk a tantárgyat, jól éreztük magunkat az óráján. Az ilyen tanárok a jövőben is meghatározó szerepet játszanak a személyiségünk fejlődésében, attitűdjeink, nézeteink formálásában. „Szuggesztív szavaikra, gesztusukra évtizedek távlatából is emlékszünk, kritikus helyzetekben felidéződik egy-egy odavágó mondásuk, jellegzetes megnyilvánulásuk, hatásuk befolyásolja döntéseinket, cselekvésünket”.¹ Ezekhez az egyéniségekhez általában a szuggesztív jelzőt szoktuk kapcsolni, szuggesztív tanáregyéniségekről beszélünk, azt mondjuk, hogy karizmájuk van.

Sokat tudunk arról, hogy milyen a hatékony, a jó, ideális tanár. Az ilyen tanulmányok hosszú tulajdonságlistákat közölnek, amelyek két oldala a szakmai kompetencia körébe tartozó képességek és bizonyos személyiségjegyek. Van, aki a tanár szuggesztivitását egy tulajdonságnak tartja a többi között. Az én feltevésem, hogy a szuggesztivitás egy olyan személyiségvonás, ami az egyén egész viselkedésére kihat, meghatározza a tanulóval való kapcsolatát, és hatékonytá, eredményessé teszi a tanítást. A témával kapcsolatosan a következő kérdések merültek fel bennem:

- Léteznek-e az iskolában is olyan tanárszemélyiségek, akiknek karizmája van, szuggesztívnek nevezhetőek-e?
- Milyen élményei vannak, milyen az attitűdjük a tanulóknak az ilyen tanár iránt? Milyen kapcsolata alakul ki a tanulóknak a szuggesztív tanárokkal?
- Hogyan jellemzik az emberek a szuggesztív tanárt?

¹ Bányai É., Varga K., Gósiné Greguss A., *Szuggesztív egyéniségek: Archaikus bevonódás tanárok és hipnotizőrök hatására*. In: Tanulás, Kezdeményezés, Alkotás. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001, pp. 313-336.

- Mivel határozható meg a szuggesztív tanár, személyiség kifejezés?
- Milyen belső személyiségvonások, vagy megfigyelhető viselkedések vagy tudattalan tartalmak, vágyak tesznek valakit szuggesztívvé?
- Vajon mi magyarázza ezt a tartós, maradandó befolyást?
- Mivel hatnak ránk ezek a tanárok? A módszerükben vagy az egyéniségükben van-e a varázsuk?
- Vajon mi váltja ki a diákokban az ilyen tanárokhoz fűződő érzelmi viszonyulást?

A tanulmány célja, hogy a fenti kérdésekre választ keressek. Szeretném meghatározni, hogy milyen vonásokkal jellemezhetők ezek a tanáregyéniségek.

1. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szuggesztív tanáregyéniségekre jellemző, hogy jelentős szerepet töltenek be életünkben, példaértékűek számunkra. A szuggesztivitás szó a külföldi szakirodalomban karizmatikus néven van jelen, magyarul még mondhatnánk, hogy meghatározó, olyan típus, aki nagy hatást gyakorol másokra, aki magával ragadja az embereket. A szuggesztív tanár személyiségvonásai véleményem szerint a hatékony tanár és karizmatikus vezető következőkben felsorolt tulajdonságai között rejlnek. Mindenképpen hatékony tanár a szuggesztív tanár, de nem minden hatékony tanár szuggesztív is. A szuggesztív tanár szűkebb kategória, meghatározó személyiségvonás.

A hatékony tanár kifejezés fordul elő leggyakrabban a pedagógiai gyakorlatban az eredményes, ideális jó tanár szinonimájaként. A tanári hatékonyságot a tanulói eredményességben lehet mérni.² A szakirodalmi áttekintés első fejezetén belül az ideális tanári tulajdonságok meghatározását történelmi koronként tekintetem át, majd a pedagógus szerepelméletekről írtam. A pedagógus hatékonyságát meghatározza a pálya iránti érdeklődése, a pályamotivációja, a pedagógus pálya iránti elvárásai. A pedagóguspálya választásában szerepet játszó tényezők a hatalom iránti igény vagy a szeretetre való törekvés.³ A tanári szerepek állandóan változnak a kapcsolódó tudományok irányzatainak, eszmerendszerének változásával. A különböző paradigmák tanárképéről ejtettem szót a fejezet végén. A fejezetet az az affektív paradigma dolgozatomhoz kapcsolódó kutatásaival zártam. Az új irány az érzelmek, a kapcsolat fontosságát hangsúlyozza.

A következő fejezetben a tanár-diák kapcsolat, kötődés fontosságára hívtam fel a figyelmet. A kötődési stílus, a kapcsolatok működésére vonatkozó belső mentális modell⁴, ami meghatározza a későbbi társas kapcsolatunkat is. A pedagógusok az életünkben jelentős szerepet töltenek be⁵, a velük kialakított kapcsolatunk meghatározza az iskolai teljesítményünket, hatást gyakorol a személyiségfejlődésünkre⁶. A diák kötődési stílusa meghatározza, hogy milyen kapcsolatot képes kialakítani a tanárával, és ennek következtében mennyire lesz motivált, sikeres az iskolában.⁷ Nem csak a diákok kötődési stílusa, hanem a tanáré is meghatározó

² McKinsey&Company, *Mi áll a legsikeresebb iskolai rendszerek teljesítményének hátterében?* 2007 URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09575/09575.pdf> [Letöltés ideje: 2013.11.17.15h]

³ Friedman, H. S., Riggio, R. E., *Effect of individual differences in: nonverbal expressiveness on transmission of emotion.* J. Nonverbal Behav. 6, 1981. pp. 96-104.

⁴ Bowlby, J., *Attachment and loss. Vol. 1. Attachment.* New York, Basic Books, 1969

⁵ Bowlby, J., *Violence in the family as a disorder of the attachment and caregiving systems.* The American Journal of Psychoanalysis, 4. 1984. pp. 9-27.

⁶ Pianta R. C., Nimetz, S. L., Bennett, E., *Mother-Child Relationships, Teacher-Child Relationships, and School Outcomes in Preschool and Kindergarten.* Early Childhood research quarterly 12. 2006. pp. 263-280.
Kesner, J. E., *Teacher Characteristics and the Quality of Child-Teacher Relationships.* Journal of School Psychology, 28, 2. 2000. pp. 133-149.

⁷ Pianta R. C., Nimetz, S. L., Bennett, E., 2006

a tanár-diák kapcsolatban. A tanár kötődési stílusa meghatározza, hogy mennyire tud azonosulási modellként fellépni, milyen hatást tud a tanulókra gyakorolni.⁸ A szuggesztív tanár erős azonosulási modellként lép fel, az ilyen személyiség iránt archaikus bevonódás alakul ki.⁹

A szakirodalmi rész harmadik témájaként foglaltam össze a karizmatikus személyiség, a szuggesztív tanárokról eddig megjelent irodalmat, meghatároztam a szuggesztív, karizmatikus fogalmat. Itt kapott helyet, hogy milyen szuggesztív hatások érvényesülnek az iskolában.

A karizma szó az antik görög mitológiából származik. A Khariszok a báj és a kellem három istennői.¹⁰ Először Weber¹¹ írta le a karizmatikus vezető fogalmát, szerinte a karizma egy bizonyos személyiségvonás, ez egy olyan erény, ami megkülönbözteti az ilyen személyiséget másoktól. Az emberek felruhazzák az ilyen vezetőt emberfeletti, természetfeletti vagy legalább különleges hatalommal. A követők nem azért engedelmeskednek neki, mert ő a hatalom jelképe, hanem mert hisznek benne. Weber modellje a misztikus, nárcisztikus és személyes vonzóerővel bíró megmentő, aki a krízis idejében lép fel.

A karizma fogalmát több nézőpontból is vizsgálták: voltak, akik tulajdonságleltárokat írtak le, ismert a viselkedési megközelítés, a kapcsolati megközelítés, a neoweberiánus elméletek, a benyomáskialakítás elmélete, inspiráló vezető, tranzakcionális, transzformális vezető elméleti megközelítések.

A karizmatikus vezetők tulajdonságairól, viselkedéséről több tanulmány is született, de hogy milyen tényező áll a karizma mögött, mitől lesz valaki karizmatikus, arról már kevesebbet tudunk. A témám szempontjából jelentős Anette Towler¹² vizsgálata, aki azt találta, hogy a karizmatikus vezetői tulajdonságok kialakulásának hátterében a kötődési stílus és a szülői kontroll erőssége áll. Towler¹³ abból indult ki, hogy sok olyan tulajdonság fedezhető fel a biztonságos kötődésű fiatal felnőtteknél, ami a karizmatikus vezetőknél is. A karizmatikus vezetők magabiztosak, magas önbecsülés jellemzi őket, határozott képet vetítenek ki magukról, és magabiztosságot mutatnak a feszült helyzetben is.

A karizmatikus vezetőket több területen vizsgálták. Területenként változik, hogy milyen hatást válthat ki a követőkből. A karizmatikus, inspiráló tanárok intellektuális stimulációt válthatnak ki.

A személyes varázssal rendelkező embereknek karizmatikus személyiségeknek szoktuk nevezni. A személyiség Allport fogalma szerint „a pszichofizikai rendszerek olyan dinamikus szerveződése az egyénen belül, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását.”¹⁴ A karizmatikus, szuggesztív személyiségjellemző nem egy szerepviselkedés, hanem a személyiség jellege. A karizmatikus személyiség is belülről fakadhat, és a viselkedésben, a másokkal való kapcsolatban figyelhető meg.

A karizmatikus vagy szuggesztív pedagógusszemélyiséget azért tartom magasabb rendű fogalomnak, mint a hatékony tanárt, mert másra is kihat, nem ér véget ez a fajta viselkedés a kicsengetéskor. Ahogy említettem már a szuggesztív jelzőt a pedagógusszemélyiség irodalmában nagyon ritkán használják. Kevés olyan tanulmányt találtam, ami a karizmatikus pedagógust jellemezte, viszont a gazdasági, vezetőkkel foglalkozó tanulmányok széles körben tárgyalják a karizmatikus vezető típust.

A karizmatikus vezetőkre vonatkozó irodalmaknak a pedagógia területén is létjogosultsága van, hiszen, a tanári szerep is értelmezhető vezetői szerepként. Zétényi szerint a tanár szerepe mindig vezető szerep, hiszen az iskolában vezetni kell az osztályt, hogy a tanítást,

⁸ Wright, B., Sherman, B. *Who is the teacher? Theory Into Practice*, 2 (2), 1963. pp. 67-72.

⁹ Bányai, 2001

¹⁰ Bakos F., *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986

¹¹ Weber, M., *Állam - Politika - Tudomány. Tanulmányok*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987

¹² Towler, A., *Charismatic Leadership Development: Role of Parental Attachment Style and Parental Psychological Control*. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11 (4), 2005. pp.16-22.

¹³ uo.

¹⁴ Allport, G. W., *A személyiség alakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985

tanulást elősegítsük.¹⁵ Buda Béla szerint a tanári viselkedés hasonlít a szervezeten belüli viselkedéshez, vezetői viselkedéshez.¹⁶ A pedagógus egyenlőtlen szerepvizonyban van a diákokkal, és a szabályozást vezetői pozícióból végzi, hatalmi szabályozó eszközök segítségével. Mackay¹⁷ 28 elemű listát állított fel, ami a hatékony tanár tanítási stratégiáit jellemzi. A lista a legfontosabb vezetési, szervezési, kommunikációs és interakciós stratégiákat tartalmazza. Tehát a karizmatikus vezetés fogalmait akár a tanár vezetői szerepe miatt az oktatói munkára is alkalmazhatjuk.

A következőkben bemutatok olyan példákat, ahol a szuggesztivitás központi fogalom az oktatás viszonylatában. Lev Tolsztoj hangsúlyozta a szuggesztív szerepét az oktatásban. „Figyelmét főleg az orvosi hipnózis és szuggesztív újabb eredményei ragadják meg, s a felnőtteknek a gyermekre való hatását szuggesztívval kezdi magyarázni. Véleménye szerint „a nevelés, az öntudatlan sugalmazás a legfontosabb. Tolsztoj a példa nevelőszerepét különösen nagyra becsülte. A nevelés: a szívre való hatás a példa hipnózisa útján.”¹⁸

Dr. Georgi Kiriliov Lozanov bolgár pszichiáter, az orvostudományok doktorának nevéhez fűződik a szuggesztópédia. Ez egy intenzív oktatási, elsősorban nyelvoktatási kísérlet, amelyet pszichoterápiás módszerek felhasználásával, a szuggesztív hatások rendszerbe foglalásával végzett. Dr. Lozanov nagy jelentőséget tulajdonított az „avtoritét”-nek, ami bolgáruul tekintélyt jelent, személyes ráható erő. Olyan személy a szuggesztópédia tanára, aki a tekintély erejével ér el eredményeket. A tekintély jelentős motivációs erőket tartalmaz, jelentős indítók a cselekvésre.¹⁹

Bányaiék²⁰ a tanári szuggesztivitás hátterében a tanárok iránt érzett archaikus bevonódást említik. A megkérdezett személyek egy része csodálatot érez a szuggesztív tanára iránt, és kötődik hozzá, többek azért figyelnek az előadó tanárra, mert félnek, hogy negatív megítélésben részesülnek, és voltak, akik annyira kötődtek a tanárhoz, hogy úgy érzik magukat, mint egy gyermek a szülőkhöz való viszonyukban, függőséget éreztek.

Karizmatikus tanárokat ritkán említi a szakirodalom iskolai kontextusban, inkább az iskolaigazgatók vagy a rektorok vezetését kutatták. A témához közel álló vizsgálatot Labak²¹ vezette, aki egy önkitöltős kérdőívet készített, amellyel egy colorádói egyetemen a karizmatikus tanárokat összehasonlította a nem karizmatikusokkal. A diákok értékelték a tanárokat karizmatikusnak. A karizmatikus tanárok sokkal lelkesebbek, higgadtnak, nagylelkűnek, nyitottak, őszintének, becsületesnek, másokkal törődőnek írták le magukat.

Realin szerint a karizmatikus tanárok toleránsak, nyitottak, őszinték, türelmesek, nem büntetőek, együtt érzőek, feltétel nélküli figyelemmel fordulnak a diákok tanulása felé.²²

A legújabb tanulmány a témában Lee és munkatársaié,²³ akik azt találták, hogy a tanár karizmatikussága összefüggésben van a tanított tantárggyal, a történelemtanárok nagyobb érdeklődést váltottak ki. Ebben a tanulmányban is kiemelik, hogy a tanári karizma kutatása

¹⁵ Zétényi Á., *A tanár, mint vezető, vezetői stílusok*. In: Mészáros A. (szerk.) *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004

¹⁶ Buda, 2003

¹⁷ Zétényi Á., *A tanár, mint vezető, vezetői stílusok*. In: Mészáros A. (szerk.) *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004

¹⁸ Szabó M., *A pedagógus Tolsztoj*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987. pp. 132-133.

¹⁹ H. Szalontai É., *A szuggesztópédia alapkérdéséről*. Budapest, MTESZ Tájékoztatási Tudományos Társaság Szuggesztológiai Szakbizottság, 1975

²⁰ Bányai és mtsi, 2001

²¹ Labak, 1973 idézi Bass, B. M., Stogdill, R. M. *Bass Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications* (3rd ed.). New York, Free Press, 1990

²² Raelin, A. J. *Taking the charisma out: Teaching as facilitation*. *Organization Management Journal*. 3 (1). 2006. pp. 4-12.

²³ Lee, D.-C., Lu J.-J., Mao K.-M., Ling, S.-H., Yeh, M.-C., Hsieh, C. Does teachers charisma can really induce students learning interest. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 116, 2014. pp. 1143-1148.

nagyon ritka, figyelmen kívül hagyják ezt a témát. Ennek az oka a karizma definiálásának, vizsgálatának nehézsége.

A karizmatikus személyeket a legtöbb irodalom²⁴ két csoportra osztja. Vannak szocializált és perszonalizált irányú, érdeklődésű karizmatikus személyiségek, akik az altruisztikus szükségleteiket vagy a nárcisztikus vágyaikat²⁵ szeretnék kielégíteni. Minél erősebb valakinél az ilyen igény, annál erősebb a pályamotiváció, valószínűleg eredményesebbek a pályán.²⁶ Ők a szuggesztív tanárok, vagy a perszonalizált vagy szociális karizmatikus személyiségek. Ezek a tudattalan szükségletek meghatározzák a pályaválasztást. A pedagóguspályán hatnak a tanár tanulóval való kapcsolatára. A nárcisztikus szükségletű tanár, aki elismerést vár, csodálatot a tanulótól, az altruisztikus törekvés, hogy segítsen a tanulóknak, támogassa őket. Előfordul, hogy a tanár csalódik.²⁷ A bizonytalan kötődésű tanár, aki nem kapott elég elismerést, szeretetet korai kapcsolatában, arra vágyik, hogy korrektív élményben részesüljön, visszakapja az elmaradt elismerést, csodálatot. Előfordul azonban, hogy a diák pont az ellenkező módon viselkedik.²⁸

A karizmatikus vezetőknél is találtak összefüggést a kötődés és a karizmatikusság között.^{29 30}

A szocializált vagy perszonalizált karizmatikus vagy szuggesztív tanárok viselkedését, munkamódját, módszereit meghatározzák tudattalan vágyai, igényei. A pszichoterápia irodalmában feltárták, hogy a hipnotizőrök stílusa eltérő, Bányai és munkatársai³¹ anyai, apai, testvéri, baráti, szerelmes hipnotizőrstílusokat írtak le. Rengeteg vizsgálat bizonyítja, hogy a tanári pálya eredményességét is erősen meghatározza a tanulóval kialakított viszony.^{32 33 34 35}

^{36 37} A tanuló felé irányuló attitűd, a kapcsolat minősége meghatározza a tanár munkamódját, stílusát. A stílus valószínűleg összefügg a tudattalan vágyakkal, tudattalan pályamotivációval.

Archer³⁸ és Bányai és munkatársai³⁹ vizsgálatában a nemmel találtak összefüggést. Bányaiék vizsgálatában a férfiak szuggesztívebbek voltak, inkább jellemző volt, hogy archaikus bevonódást váltottak ki.

²⁴ Howell, J. M., *Two faces of charisma: Socialized and personalized leadership in organizations*. In: Conger, J. A. and Kanungo, R. N. (Eds.) *Charismatic leadership: The elusive factor in: organizational effectiveness*, San Francisco, Jossey-Bass, 1988. pp. 213–216.

²⁵ Freud, S., *Az ósválami és az én*. In: Buda, B. (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1971. pp. 139–165.

²⁶ Friedman, I., *The bi-polar professional self of aspiring teachers: Mission and power*. *Teaching and Teacher Education*, 22, 2006. pp.722–739.

²⁷ uo.

²⁸ Wright, Sherman, 1963

²⁹ Towler, 2005

³⁰ Popper, M., Mayseless, O., Castelnuovo, O., *Transformational leadership and attachment*. *Leadership Quarterly*, 11, 2000. pp. 267–289.

³¹ Bányai és mtsi, 2001

³² Pianta, 2006

³³ Pianta, Niemetz, Benett, 2006

³⁴ Pianta, R. C., Harbers, K., *Observing mother and child behavior In: a problem solving situation at school entry: Relations with academic achievement*. *Journal of School Psychology* 34, 1996. pp. 307–322.

³⁵ Riley, P., *An adult attachment perspective on the student-teacher relationship and classroom management difficulties*. *Teaching and Teacher Education*, 25, 2009. pp. 626–635.

³⁶ Kesner, J. E., *Teacher Characteristics and the Quality of Child-Teacher Relationships*. *Journal of School Psychology*, 28, 2. 2000. pp. 133–149.

³⁷ Van IJzendoorn, M. H., *Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the adult attachment interview*. *Psychological Bulletin*, 117, 1995. pp. 387–403.

³⁸ Archer, *The Measurement of Charismatic teaching In: the college classroom*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, 1994. pp. 1–49.

³⁹ Bányai és mtsi, 2001

2. VIZSGÁLATOK

A kutatási kérdéseket, célkitűzéseimet, és ebből következően a hipotéziseimet a témám szakirodalmának eddigi eredményeinek áttekintése alapján fogalmaztam meg részletesen a vizsgálati rész elején.

3. CÉLKITŰZÉSEK

A szuggesztív illetve karizmatikus tanár tulajdonságainak feltárása kapcsolati nézőpontból a dolgozat fő célja.

A nézőpont indokoltsága, hogy a tanár olyan szerep, aminek a hatékonysága a szereppartner eredményeiben van. A karizmatikus vezetők irodalmában is a kapcsolati nézőpont uralkodik, a vezető karizmája a követőkkel való kapcsolatban nyilvánul meg.⁴⁰ Bányai és munkatársai⁴¹ felhívták rá a figyelmet, hogy a szuggesztív tanár erős penetranciával, társas hatékonysággal⁴² rendelkezik, a hatásukat az általuk kiváltott nagy viszonyulási feszültség, és az archaikus bevonódás magyarázhatja. A tanári szuggesztív viselkedés, a tanulókkal kialakított kapcsolat minőségének hátterében még a pályaválasztás mögött álló tudattalan törekvések⁴³ is szerepet játszhatnak.

1. **célkitűzés:** Bányai és munkatársai⁴⁴ vizsgálatának eredménye alapján kíváncsi vagyok, hogy megjelenik-e a fókuszcsoportok beszélgetéseiben az archaikus bevonódás? Céлом tehát, hogy feltárjam, hogy az emberek szuggesztív tanárról szóló élményében megjelenik-e a csodálat, kötődés, a félelem a negatív megítéléstől, és a függőségigény.
2. **célkitűzés:** A szakirodalomban előforduló hatékony pedagógus tulajdonságai közül mely tulajdonságok azok, amik a szuggesztív tanárokat jellemzik?
Céлом kiválasztani a hatékony tanárra vonatkozó tulajdonságok közül a szuggesztív tanár tulajdonságait.
3. **célkitűzés:** A karizmatikus vezetők között vannak altruisztikus szocializált és narcisztikus perszonalizált vezetők.⁴⁵ A tanárok tudattalan pályamotivációja mögött is lehetnek altruisztikus és narcisztikus törekvések, ami a tanár viselkedésében, tanulóhoz való fordulásában, munkamódjában kifejeződik. Az altruizmus, narcizmus a szelf önmaga vagy másfelé fordulása. Kapcsolatban van-e a tudattalan pályamotiváció a kötődési stílussal, ahol a korai kapcsolati élmények hatására kialakul az önmagunkhoz és a másokhoz való viszonyulás?
Céлом, hogy megvizsgáljam, hogy a tudattalan tanári törekvések és a kötődési stílus közt van-e összefüggés.
4. **célkitűzés:** Hogyan jelenik meg a szuggesztív tanár tanítási stílusa a tanulók élménybeszámolóiban? A narcisztikus és altruisztikus igényből fakadó faktorok határai mentén szét lehet-e választani az anyai és apai stílusú tanárt?

⁴⁰ Bradley, R. T., *Charisma and social structure: A study of love and power, wholeness and transformation*. New York, Paragon, 1999

⁴¹ Bányai és mtsi, 2001

⁴² Mérei F., *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998

⁴³ Friedmann, 2006

⁴⁴ Bányai és mtsi, 2001

⁴⁵ Howel, 1988

Céлом, hogy feltárjam a nárcisztikus igényekből fakadó tanítás elemeit az apai stílusú szuggesztív tanárnál, altruisztikus viselkedést az anyai stílusúnál?⁴⁶

5. **célkitűzés:** Összefügg-e a nemmel a szuggesztivitás? Céлом, hogy megvizsgálja, hogy a nők vagy a férfiakra jellemző inkább a szuggesztivitás?

4. HIPOTÉZISEK

1. **hipotézis:** Bányai és munkatársai⁴⁷ cikkének eredménye alapján feltételezem, hogy megjelenik a szuggesztív tanárokról szóló fókuszcsoport-beszélgetések szöveges átiratában a csodálat, kötődés, a félelem a negatív megítéléstől, és a függőségigény.
2. **hipotézis:** Feltételezem, hogy a hatékonyság a szuggesztivitás alárendelt fogalma. A fő személyiségjellemző a szuggesztivitás. A hatékony tanárra vonatkozó személyiségjellemzők súlyozásával, sorba rendezésével, csoportosításával megkaphatjuk a szuggesztív tanár tulajdonságait.
3. **hipotézis:** Feltételezem, hogy a szuggesztivitás háttérben álló tudattalan törekvések összefüggésbe hozhatóak a kötődési stílussal.
 - a) A biztos kötődésű pedagógusok inkább altruisztikus törekvésekből fakadó tudatalatti motivációja van a tanári pálya választására.
 - b) Aki bizonytalan kötődésű, a korrekatív emocionális élménykeresés miatt inkább nárcisztikus igényét akarja kielégíteni a tanári pályán.
4. **hipotézis:** Feltételezem, hogy az altruisztikus és nárcisztikus törekvések hatnak a szuggesztív tanár munkamódjára, és ez a tanítási stílusukkal összefügg.
 - a) A nárcisztikus tanárt inkább az apai jellegű tanítási stílus jellemzi, és a tekintélyt említik inkább, tisztelettel, hálával beszélnek róla a beszámolóiban.
 - b) Az altruisztikust az anyai jellegű tanítási stílus jellemzi, és az emberek a kedveséget, empátiát, támogatást említik inkább.
5. **hipotézis:** A nemmel összefügg a karizmatikusság, a férfiak között több karizmatikus tanárt említenek.

5. MÓDSZEREK

A vizsgálat célja és a hipotézisek alapján négy fő vizsgálatot terveztem. A lenti táblázatban tájékoztató jelleggel röviden összefoglalom a vizsgálatok módszereit, az adatok feldolgozásának módját a célkitűzések, hipotézisek sorrendjében. A nemmel való összefüggést mind a négy vizsgálatban elemzem a további összefüggések alfejezetben.

⁴⁶ Friedmann, 2006

⁴⁷ Bányai, Varga, Greguss, 2001

Vizsgálat neve	Vizsgálat célja	Vizsgálati módszer ⁹	Adatok elemzése
1. vizsgálat: Fókusz-csoportok	Az archaikus bevonódás megjelenésének feltárása az emberek szuggesztív tanárral való élményében	Fókuszcsoport eljárás ^{10 11}	Kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzés ¹²
2. vizsgálat: Szuggesztív vonások	A szuggesztív tanárra jellemző tulajdonságok kiválasztása a hatékony tanári tulajdonságlistából	Kérdőív összeállítása a hatékony tanár tulajdonságaiból, amit a 1–5 pontig értékelnek a vizsgálati személyek, hogy mennyire jellemző az adott tulajdonság a szuggesztív tanárukra. Tulajdonságcsoportok vagy vonások elkülönítése	A tulajdonságlista sorba rendezése a kapott pontszámok átlagai szerint Faktoranalízis
3. vizsgálat Kötődés és szuggesztivitás	A szuggesztivitást meghatározó tudattalan törekvések és a kötődési stílus összehasonlítása	A kötődési stílus és tudattalan törekvések, mint a szuggesztivitás háttérben álló mozgatóerő összefüggésének vizsgálata kérdőíves módszerrel	A standard tesztekkel és egyéb kérdésekből álló kérdőív eredményeinek elemzése, az összefüggések feltárását célzó statisztikai eljárásokkal.
4. vizsgálat Tanári stílus és szuggesztivitás	A szuggesztivitás háttérben álló tudattalan törekvések ehhez kapcsolódó tanítás és tanári stílus összefüggéseinek feltárása a szuggesztív tanárokról szóló élménybeszámolókból	Írásbeli beszámolók elemzése előre meghatározott kódok alapján. A szuggesztív tanárról írt beszámolók alapján a tanári stílus megítélése.	Tanárbeszámolók tartalomelemzése kódolással ^{13 14} Stílusmegítélés ¹⁵

1. táblázat: A hipotézisek elrendezése, vizsgálatok terve

6. EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatom alapvető célja a szuggesztív tanár tulajdonságainak feltárása kapcsolati nézőpontból. A szakirodalmat három témakörből foglaltam össze: hatékony tanár, tanár-diák kapcsolat, kötődés, karizmatikus vezető, szuggesztív tanár.

A hipotéziseimnek megfelelően négy vizsgálatot terveztem. A vizsgálatokon keresztül a szuggesztív tanáregyenlőségek tulajdonságait igyekeztem feltárni kapcsolati nézőpontból. A kapcsolat a tanári lét alapeleme. A tanárság interperszonális helyzetben valósul meg. A tanár hivatása az, hogy hatást gyakorol a diákra, ismereteket ad át, és nevel.

A szuggesztív jelző szinonimája a karizmatikus. Karizmatikus és szuggesztív tanárokról szóló vizsgálatokat, elméleteket nehezen lehet találni. A pedagógus munkában is fontosnak tartják a szuggesztivitást, mégsem találhatók nagyszámban kutatások a témában. A szuggesztív pedagógus képes hatást gyakorolni. Bábosik szerint konstruktív és hatékony modellközvetítő személyekre van szükség a nevelési folyamat során.⁴⁸ Akkor lehet a pedagógus hatékony modellközvetítő személy, ha szuggesztív hatású személyiség, ez biztosítja szá-

⁴⁸ Bábosik, 1999

mára az élményforrás jelleget. Figula Erika az ideális tanárra vonatkozó hazai szakirodalom összesítése alapján a következő tulajdonságokat találta leggyakrabban: reális énkép, reális önismeret; önbizalom, önbecsülés; hitelesség, kongruencia; magas fokú elkötelezettség és felelősségtudat; nyitottság, nyíltság mások iránt; emberszeretet, gyermekszeretet; tolerancia; szociális érzékenység; szuggesztivitás; fegyelem, önfegyelem; kritikai, önkritikai érzék.⁴⁹ A szuggesztivitás itt az ideális tanár alfogalma, amit én, mint személyiségjellemzőt, főfogalomként használtam.

A karizmatikus vezetők irodalma adott támpontot a vizsgálatok megtervezéséhez. A karizmatikus vezetők fő tulajdonsága a karizma, ami Weber szerint egy bizonyos személyiségvonás, ez egy olyan erény, egyfajta báj, ami miatt az emberek különleges hatalommal ruházzák fel, hisznek benne, ő a megmentő a krízis idején. Weber modellje a misztikus, nárcisztikus, és személyes vonzóerővel bíró megmentő.⁵⁰

A későbbiekben a karizmatikus vezetés fő elméletei a 70-es, 80-as években alakultak ki. Jelentősebbek a House⁵¹, és Conger és Kanungo⁵² vonás elméletei, Bass⁵³ transzformális elmélete, aminek központjában az a feltevés áll, hogy a vezető viselkedése által érzelmi hatást vált ki a követőkre. House és Shamir⁵⁴ integrálva az előzetes teóriákat megállapították, hogy a karizmatikus vezetők víziókat, megfelelő jövőképet vetítenek a követők elé, amivel motiválják a követőket. Ilyen módon kiváló szerepmoddellé válnak, és pozitív énképet vetítenek ki, ami a követőket megerősíti.

Howell⁵⁵ leírta, hogy a karizmatikus vezetés többféle lehet. Vannak, akik adni akarnak, a közös cél érdekében kerekednek a követők felé, ők a szocializált vezetők, vannak akiknek pedig az elismerés, megbecsülés számít, ők a perszonalizált vezetők. Ha a karizmatikus irodalom vezető képét össze szeretném foglalni nagy vonalakban, akkor azt mondanám, hogy a karizmatikus személyiségnek van egy különleges vonzóereje⁵⁶. Az emberek azonosulnak vele, modellnek választják, példaértékű. Társadalmi szinten a politikai vezető a krízis idején kiemelkedik, és változást hoz, ahogy a karizmatikus vezető is a szervezetben.⁵⁷ A karizmatikus vezető inspirál, mozgósítja a követőket, akik motiváltabbak lesznek, nagyobb tettekre lesznek képesek, mint a karizmatikus vezető nélkül.⁵⁸ Teszi ezt úgy, hogy látnoki képessége van, meglátja a vágyott jövőt, kitűzi a célt, lelkesedésével, példájával magával ragadja az embereket.⁵⁹ A követők vágnak a vezetővel való azonosulásra⁶⁰, olyanok szeretnének lenni, mint ő, ezzel segíti a pozitív énkép elérését⁶¹. A követőkkel való kapcsolatot nagyon lényegesnek tartják, az egyik nézőpont szerint ebbe áll a karizmatikus hatás.

Vizsgálataimat úgy terveztem, hogy először is szerettem volna megtudni, hogy létezik-e egyáltalán a fogalom oktatási kontextusban, illetve hogyan jellemzik az emberek az ilyen tanárokat, milyen élményekről számolnak be szuggesztív tanárokkal kapcsolatosan. Először

⁴⁹ Figula E., *A tanár-diák kapcsolatban szerepet játszó személyiségtulajdonságok*. Új Pedagógiai Szemle, 2. 2000

⁵⁰ Weber, 1978

⁵¹ House, R. J., *A 1976 theory of charismatic leadership*. In: J.G. Hunt & L.L. Larson (Eds.) *Leadership: The cutting edge*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1977. pp. 189-207.

⁵² Conger, J. A., Kanungo, R. N. (Eds.), *Charismatic leadership: The elusive factor In: organizational effectiveness*. San Francisco, Jossey-Bass, 1988

⁵³ Bass, B. M., *Leadership and performance beyond expectation*. New York, Free Press, 1985

⁵⁴ House és Shamir, 1993

⁵⁵ Howell, 1988

⁵⁶ Weber, 1987

⁵⁷ uo.

⁵⁸ Bass, Stogdollar, 1990

⁵⁹ McClelland, D., *Power: the inner experience*. New York, Irvington Publishers, 1975

⁶⁰ Freud, 1923

⁶¹ Downton, J.V., *Rebel Leadership: Commitment and Charisma in the Revolutionary Process*. New York, Free Press, 1973

fókuszcsoporthoz szerveztem, aminek központi témája, fókuszja szuggesztív tanárok voltak. A csoportok moderátor segítségével beszélgettek a témáról. A beszélgetésekről felvétel készült, és a beszélgetések szövegét pontosan lejegyeztük. Feltételeztem, hogy a fókuszcsoporthoz beszélgetéseiben megjelennek azok a tartalmak, amelyeket Bányai Éva és munkatársai találtak a szuggesztív tanárok iránt érzett archaikus bevonódás kapcsán.⁶² Vizsgálataik eredménye, hogy a tanárok iránt archaikus bevonódás alakul ki előadói helyzetben. A diákok félnek az előadó negatív megítéléstől, csodálják a tanárt, kötődnek hozzá és kialakul irántuk egyfajta függőségigény. Hipotézisem, hogy a fókuszcsoporthoz beszélgetésekben is megjelennek ezek a kategóriák. A fókuszcsoporthoz szövegeit Atlasti 4.2 tartalomelemző programmal elemeztem. A programmal szógyakoriságot számoltattam, majd a leggyakrabban előforduló szavakat az archaikus bevonódás teszt Bányaiék⁶³ által képzett faktorokba rendeztem. A releváns szavak helyet kaptak a faktorokban. Legtöbb kifejezést a kötődés faktorba tudtam elhelyezni. A vizsgálati személyek gyakran emlegettek szeretettel kapcsolatos kifejezéseket, a kedvességgel, kapcsolattal, beszélgetéssel kapcsolatos kifejezések nagyszámban jelentek meg a beszámolókból. A csodálat faktorba például a tisztelet, szigor, befolyás kifejezéseket, hatalommal kapcsolatos szavakat soroltam. A függőségigény faktorba azok a kifejezések kerültek, ahol a vizsgálati személyek arról számolnak be, hogy odafigyelt a tanár rájuk, olyannak érezték, mintha apjuk, anyjuk lenne. Az archaikus bevonódáson kívül még a fennmaradó releváns kifejezések a szakmai, tanári készségek, képességek csoportba kaptak helyet.

Ha a Friedman⁶⁴ elméletével összehasonlítjuk ezt a vizsgálatot, azt találjuk, hogy párhuzamot lehet vonni az elméletével. Úgy tartja, hogy a tanári identitásnak két ellentétes pólusa van. Az egyik az altruisztikus elvárások, a másikon a narcisztikus igények vannak, a köztes rész a tanítási, nevelési képességek, amelyekben a két oldal törekvései megvalósulnak. A csodálat és a félelem a negatív megítéléstől archaikus bevonódás skála faktor lehetne a narcisztikus oldal, ahol tiszteletet vár el a tanulóktól a tanár, hálát, befolyásol, és hatalmat diktál. A faktorokba a félelem, a csodálathoz a tekintély, szigor, hatás, stb. kerültek.

A következő vizsgálatban a hazai tanárjellemezések alapirodalmából válogattam ki 15 szót a tanárokról vonatkozóan, amiből attitűdskálát készítettem. A vizsgálati személyektől azt kértem, hogy gondoljanak az életükben előforduló leginkább meghatározó, szuggesztív tanárra. A tanár tulajdonságait átgondolva jelöljék meg, hogy a skálán található tulajdonságok mennyire jellemzőek tanárukra. A lista pontszámait alapján faktoranalízist végeztem. A faktorokat a tartalmuk alapján elneveztem anyai, apai, és szakmai faktoroknak. Az anyai faktorban az érzelmekekkel, kapcsolattal összefüggő szavak, mint a szereti tárgyát, kedveli diákjait, kedves, stb. tulajdonságok, az interperszonális kapcsolatot felidéző vonások kerültek. A másodikba a feladatműködéssel kapcsolatos tulajdonságok, a harmadikba pedig a tekintéllyel, szigorral kapcsolatos tulajdonságok kaptak helyet. Az apai és anyai elnevezéseket tartottam indokoltnak, mert gyakran megjelentek a fókuszcsoporthoz is az archaikus bevonódásra utaló kifejezések, és a Bányai és munkatársai vizsgálatában archaikus bevonódás alakult ki a szuggesztív tanár iránt.

A három faktor a tanári szelf⁶⁵ két szélső és egy köztes pólusával párhuzamba hozható. Másrészt a hipnotizőrök kapcsán a Ferenczi-elnevezések után anyai és apai hipnotizőrstílusokat különítették el Bányai és munkatársai⁶⁶.

Az azonosulásnak rendkívül nagy jelentősége van a szuggesztív vagy karizmatikus egyéniség szempontjából. Madsen és Snow szerint a karizmatikus vezetés a „magnetizálás” vonzás mértékétől függ.⁶⁷ A magnetizálás a követők vonzásának mértéke.

⁶² Bányai és mtsi, 2001

⁶³ uo.

⁶⁴ Friedman, 2006

⁶⁵ Fredman, 2006

⁶⁶ Bányai és mtsi, 2001

⁶⁷ Madsen és Snow 1983, idézi Bass, Stogdill, 1990

Ha a kapcsolatnak, azonosulásnak van nagy jelentősége a karizmatikus hatásban, akkor a háttérben a kötődés állhat. A perszonalizált, nárcisztikus személyek a tanári pályán elismerésre vágnak, a szocializált, altruisztikus személyeket a tudás átadása, a másokon való gondoskodás jellemzi. Feltételeztem, hogy a tanároknál a bipoláris tanári szelfelméletre utalva a nárcisztikus igényű tanárok bizonytalan kötődésűek, az altruisztikusak biztos kötődésűek. A bizonytalan kötődésű nárcisztikus tanárok korrekatív érzelmi élményre⁶⁸ vágnak, elismerést, csodálatot várnak el, amit nem kaptak meg az elsődleges kapcsolatban.

A nárcisztikus igényű pedagógusjelölteknél sikerült bizonyítani az összefüggést, az altruisztikusnál nem. Az altruisztikus törekvésnek lehet több háttere is. Lehet mögötte bizonytalan kötődés és biztos kötődés is. A biztos kötődés háttérben lehet negatív énkép, ami bizonytalan kötődésből fakad. A karizmatikus vezetők követőinél például Downton írta le ezt a jelenséget, hogy a vezető a követő számára évideállá válik, ha azonosul vezetőjével, akkor képes lesz elérni a vágyott énképet.⁶⁹

Az utolsó vizsgálatban a szuggesztív tanárokról írt beszámolókat elemeztünk, abból a célból, hogy összefüggést keressek a szuggesztív altruisztikus és nárcisztikus munkamódja és a tanítási stílusuk között. A beszámolókat tartalomelemzéssel, kódolással vizsgáltuk. Friedman nárcisztikus és altruisztikus tanári elvárását mérő tesztjének⁷⁰ faktorai adták a kódokat, amit kiegészítettem az érzelemkifejezés kódjával. Másrészről egy háromtagú zsűri értékelt a beszámolókat a hipnotizőr stílusát mérő skála általam tanárookra átírt változatán.

A vizsgálat a feltételezésemet igazolta, mely szerint a nárcisztikus tanárt inkább az apai jellegű tanítási stílus jellemzi, és a tekintélyét említik inkább, tisztelettel, hálával beszélnek róla a beszámolókbán. Az altruisztikus szuggesztív tanárt anyai jellegű tanítási stílus jellemzi, és az emberek a kedvességet, empátiát, támogatást említik inkább. Férfiaknál inkább a nárcisztikus tanítás, és az apai stílus jellemzőbb.

Összefoglalva tehát a vizsgálatok eredménye alapján arra a következtetésre jutottam, hogy léteznek szuggesztív vagy karizmatikus tanárok, akik apai stílusúak, vagy perszonalizáltak vagy anyai stílusúak, tehát szocializáltak. A személyiségükkel képesek hatni, modellértékűek, identifikációs bázist jelentenek. Emellett mindenképpen kiemelkedőek a szakmájukban, módszerükben.

Az apai, perszonalizált vezetőkre jellemző lehet, hogy a pedagóguspályán tudattalanul korrekatív érzelmi élményben szeretnének részesülni, ezért elvárják, hogy ismerjék el, tiszteljék őket. Jellemző rájuk a szigor, a dominancia hangsúlyozása. A tanulók általában az ilyen tanárra úgy reagálnak, hogy félnek a negatív megítélésétől, és csodálják őket. A viselkedésük háttérben a bizonytalan kötődési stílus lehet. Az osztályteremben nagyobb pszichés távolságot tartanak a tanulókkal.

Az anyai, szocializált szuggesztív tanárok szeretettel övezik a tanulókat, segítenek nekik, megnyugtató, biztonságos légkört teremtenek. Jellemző rájuk az empátia, a gondoskodás, a barátságos tanítás, a támogató tanítás. Fontos számukra a szoros, személyes kapcsolat.

A szuggesztív tanárok két típusát egy kontinuum mentén tudom elképzelni. Lehetnek szélsőségek, de nagyon sok szuggesztív tanárról szóló beszámolóban a két tulajdonságcsoporthoz egyúttal jelenik meg. Tehát a két végpont közt középen találhatóak meg leggyakrabban a szuggesztív tanárok, akik szeretettel vesznek körül, de szigorúak is, dominanciát sugároznak.

A tanulók az ilyen tanárokról szertettel emlékeznek vissza, gyakran meghatározó befolyást gyakorolnak az életükre. A tanulás terén motiváló erejük van, a tanulók teljesítménye jobb lehet a szubjektív élmények alapján.

⁶⁸ Wright, Sherman, 1963

⁶⁹ Downton, 1973

⁷⁰ Friedman, 2006

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanárokról szóló személyes beszámolók alapján érezhető a szuggesztív tanárok élet-hosszig tartó hatása. A tanulók kötődtek az ilyen tanárokhoz, és tárgyukat is szívesebben tanulták. A fenti elméletek megértésével és a karizmatikus tulajdonságok vagy a szuggesztív kommunikáció elsajátításával eredményesebbé válhat a pedagógusi munka. A pedagógusképzésbe vagy továbbképzésekbe érdemes lenne szuggesztivitást növelő tréningeket beiktatni a tanári hatékonyság és a tanulók motivációjának elősegítésére.

A szuggesztív tanárok iránti igény nem új keletű, a következő idézettel, Németh László szavaival zárom ezt a tanulmányt, aki irodalmi nyelven fejezi ki, hogy milyen is a szuggesztív tanár:

„...a jó pedagógust ugyanis nem a szakismeret s nem módszer teszi, hanem egy sajátos lelkesedés, amely – akár adakozó kedvből, akár színészi ösztönből, akár szenvedő fölényézete gyermekes kielégítéseként – azt, amit maga megtanult, másoknak azonnal tovább szeretné adni; s a költőéhez hasonló lelemény, hogy a fejében kialakult képet a másik fejbe valahogy átjuttassa, néha hogy a végleges képet a maga számára is ott alakítsa ki. Ahol ez a lelkesedés s naiv furfang megvan: ott van pedagógus, ahol nincsen, ott akármit tud s tanult: nincs.”⁷¹

IRODALOMJEGYZÉK

ALLPORT, G. W. *A személyiség alakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985

ARCHER, A. C. *The Measurement of Charismatic teaching in the college classroom. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, 1994.* pp. 1–49.

BAKOS F. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986

BÁNYAI É., VARGA K., GÖSINÉ GREGUSS A. *Szuggesztív egyéniségek: Archaikus bevonódás tanárok és hipnotizőrök hatására*. In: Tanulás, Kezdeményezés, Alkotás. ELTE Eötvös Kiadó, 2001. pp. 313–336.

BÁNYAI, É. I. *Communication In: different styles of hypnosis*. In: C. A. L. Hoogduin, C. P. D. R. Schaap & H. A. A. de Berk (Eds.) *Issues on hypnosis*. Nijmegen: Cure & Care publishers, 2002. pp. 1–19.

BASS, B. M. *Leadership and performance beyond expectation*. New York, Free Press, 1985

BASS, B. M., STOGDILL, R. M. *Bass Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications* (3rd ed.). New York, Free Press, 1990

BOWLBY, J. *Attachment and loss. Vol. 1. Attachment*, New York, Basic Books, 1969

BOWLBY, J. *Violence in the family as a disorder of the attachment and caregiving systems*. *The American Journal of Psychoanalysis*, 4. 1984. pp. 9–27.

BRADLEY, R. T. *Charisma and social structure: A study of love and power, wholeness and transformation*. New York, Paragon, 1999

CONGER, J. A., KANUNGO, R. N. (Eds.) *Charismatic leadership: The elusive factor in organizational effectiveness*. San Francisco, Jossey-Bass, 1988

⁷¹ Németh L. *Ha én miniszter lennék. Levélegy kultúrpolitikushoz*. 1962. URL: <http://mek.oszk.hu/00900/00995/00995.htm> [Letöltés ideje: 2015.01.15. 23h]

- DOWNTON, J.V. *Rebel Leadership: Commitment and Charisma In: the Revolutionary Process*. New York, Free Press, 1973
- EHMANN B. *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002
- FIGULA E. *A tanár-diák kapcsolatban szerepet játszó személyiségtulajdonságok*. Új Pedagógiai Szemle, 2. 2000
- FREUD, S. *Az ősválami és az én*. In: Buda, B. (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1971. pp.139–165.
- FRIEDMAN, H. S., RIGGIO, R. E. *Effect of individual differences In: nonverbal expressiveness on transmission of emotion*. J. Nonverbal Behav. 6, 1981. pp. 96–104.
- FRIEDMAN, I. *The bi-polar professional self of aspiring teachers: Mission and power*. Teaching and Teacher Education, 22. 2006. pp. 722–739.
- H. SZALONTAI É. *A szuggesztópédia alapkérdéséről*. Budapest, MTESZ Tájékoztatási Tudományos Társaság Szuggesztológiai Szakbizottság, 1975
- HOUSE, R.J. *A 1976 theory of charismatic leadership*. In: J. G. Hunt & L.L. Larson (Eds.), *Leadership: The cutting edge*, Carbondale, IL, Southern Illinois University Press. 1977. pp. 189–207.
- HOWELL, J. M. *Two faces of charisma: Socialized and personalized leadership In: organizations*. In: CONGER, J. A. AND KANUNGO, R. N. (Eds.) *Charismatic leadership: The elusive factor in organizational effectiveness*. San Francisco, Jossey–Bass, 1988. pp. 213–216.
- KESNER, J. E. *Teacher Characteristics and the Quality of Child–Teacher Relationships*. Journal of School Psychology, 28(2), 2000. pp. 133–149.
- LEE, D.-C., LU J.-J, MAO K.-M., LING, S.-H., YEH, M.-C., HSIEH, C. *Does teachers charisma can really induce students learning interest*. Procedia, Social and Behavioral Sciences, 116, 2014. pp. 1143–1148.
- MCCLELLAND, D. *Power: the inner experience*. New York, Irvington Publishers, 1975
- MCKINSEY&COMPANY *Mi áll a legsikeresebb iskolai rendszerek teljesítményének hátterében?* 2007, URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09575/09575.pdf> [Letöltés ideje: 2013.11.17.15h]
- MÉREI F. *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998
- NÉMETH L. *Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz*. 1962, URL: <http://mek.oszk.hu/00900/00995/00995.htm> [Letöltés ideje: 2015.01.15.23h]
- PIANTA R. C., NIMETZ, S. L., BENNETT, E. *Mother-Child Relationships, Teacher-Child Relationships, and School Outcomes in Preschool and Kindergarten*. Early Childhood research quarterly, 12, 2006. pp. 263–280.
- PIANTA, R. C., HARBERS, K. *Observing mother and child behavior in a problem solving situation at school entry: Relations with academic achievement*. Journal of School Psychology, 34. 1996. pp. 307–322.
- POPPER, M., MAYSELESS, O., CASTELNOVO, O. *Transformational leadership and attachment*. Leadership Quarterly, 11, 2000. pp. 267–289.
- RAELIN, A. J. *Taking the charisma out: Teaching as facilitation*. Organization Management Journal. 3 (1). 2006. pp. 4–12.
- RILEY, P. *An adult attachment perspective on the student–teacher relationship and classroom management difficulties*. Teaching and Teacher Education, 25, 2009. pp. 626–635.

- SÁNTHA K. *Multikódolt adatok kvalitatív elemzése*. Budapest, Eötvös József Könyv és Lapkiadó, 2013
- SÍKLAKI I. *Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2006
- SZABÓ M. *A pedagógus Tolsztoj*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987
- SZOKOLSZKY Á. *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004
- TOWLER, A. *Charismatic Leadership Development: Role of Parental Attachment Style and Parental Psychological Control*. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11 (4), 2005. pp. 16–22.
- VAN IJZENDOORN, M. H. *Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the adult attachment interview*. *Psychological Bulletin*, 117, 1995. pp. 387–403.
- VICSEK L. *Fókuszcsoporthoz*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006
- WEBER, M. *Állam – Politika – Tudomány. Tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987
- WRIGHT, B., SHERMAN, B. *Who is the teacher? Theory Into Practice*, 2 (2), 1963. pp. 67–72.
- ZÉTÉNYI Á. *A tanár, mint vezető, vezetői stílusok*. In: MÉSZÁROS A. (szerk) *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004